

Henryk Kowalski
(UMCS)

Leges per vim contra auspicia latae. Religia, polityka i prawo karne w Rzymie w okresie schyłku Republiki.

(w: *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. A. Dębińskiego, H. Kowalskiego, M. Kuryłowicza, Lublin 2007, s. 1034-114)

Do najbardziej interesujących dla badaczy historii rzymskiej należy niewątpliwie okres schyłku republiki. Wciąż podejmowane są nowe próby wyjaśnienia przyczyn załamania się funkcjonującego przez wiele stuleci systemu ustrojowego i przejścia do pryncypatu¹. Dość zgodnie zwraca się uwagę na niedostosowanie poszczególnych instytucji ustrojowych, które zamknięte w wąskich ramach miasta – państwa nie były zdolne do prawidłowego funkcjonowania w czasie, gdy Rzym stał się potężnym imperium².

Najbardziej charakterystycznym zjawiskiem w sytuacji politycznej Rzymu w omawianym okresie jest nasilenie się walk wewnętrznych i konfliktów społecznych. Rywalizacja między stronnictwami, ugrupowaniami politycznymi (*factiones*) czy poszczególnymi politykami spowodowała, że w walce o władzę starano się wykorzystywać wszelkie dostępne sposoby uzyskiwania wpływów politycznych³.

---

¹ Omówienie stanu badań nad różnymi aspektami kryzysu i upadku republiki rzymskiej we współczesnej historiografii zob. m.in.: K. Christ, *Krise und Untergang der römischen Republik*, Darmstadt 1984, s. 8 i n.; Tenze, *Neue Forschungen zur Geschichte der späten römischen Republik und den Anfängen des Prinzipats*, „Gymnasium”, 94: 1987, ss. 307-340; P. A. Brunt, *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988, s.2 i n.; A. Lintott, *Modern interpretations of the Late Republic*, w: J.A.Crook, A.Lintott, E. Rawson, *The Cambridge Ancient History*, vol. IX : *The Last Age of the Roman Republic*, 146-43 B.C., Cambridge 1994, s.10 i n.; J. Bleicken, *Gedanken zum Untergang der Römischen Republik*, Stuttgart 1995; *Die späte Römische Republik. La fin de la République Romaine. Un débat franco-allemand d'histoire et historiographie*, (sous la dir. de H. Bruhns, J. - M. David, W. Nippel), Rome 1997; J. von Ungern-Sternberg, *The Crisis of the Republic*, w: H. I. Flower ed., *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, Cambridge, 2004, s. 89-109; K. Bringmann, *Krise und Ende der römischen Republik (133 - 42 v. Chr.)*, Berlin 2004.

² Por. m.in. M. Finley, *Politics in the Ancient World*, Cambridge 1983, s.70 i n.; S. Tondo, *Fattori e momenti di crisi della costituzione repubblicana romana*, „Atti e Memorie dell' Accademia Toscana La Colombaria Firenze”, 50: 1985, ss.1-63; J. von Ungern-Sternberg, *Die Legitimitätskrise der römischen Republik*, „Historische Zeitschrift”, 266: 1998, H.3, ss. 607-624.

³ Por. E. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 6 i n.; J. Paterson, *Politics in the Late Republic*, w: T. P. Wiseman (ed.), „Roman Political Life 90 B.C.-A.D.69”, Exeter 1985, ss. 21-44.; F. Millar, *Popular Politics at Rome in the Late Roman Republic*, w: J. Malkin, Z.W. Rubinson (ed.), „Leaders and Masses in the Roman World. Studies in Honor of Z.Yavetz”, Leiden, 1994, ss. 91-113; G. Laser, *Populo et scaenae serviendum est. Die Bedeutung der*

Jednym z najbardziej jaskrawych przejawów kryzysu politycznego w republice rzymskiej w I wieku p.n.e. jest stosowanie w walce politycznej przemocy (*vis*). Sposoby wywierania zbrojnej presji były zróżnicowane: wykorzystywano w tym celu armię i weteranów, tworzone prywatne oddziały, uciekano się do podburzania tłumów i wywoływania zamieszek. Celem były działania zmierzające do przejęcia władzy⁴.

Inną dość istotną kwestią w walkach politycznych było odwołanie się do religii. W państwie rzymskim, już od najdawniejszych czasów, istniały ściśle związki między religią a polityką. Ukształtowany w społeczeństwie światopogląd, w myśl którego wszelkie działania ludzkie były stymulowane i kontrolowane przez bogów, powodował, że wszystkie czynności publiczne musiały być poprzedzone przepisnymi rytuałami religijnymi, a władze państwowe (senat i urzędnicy) oraz kapłani mieli obowiązek czuwania nad ich prawidłowym przebiegiem⁵. Jednocześnie kontrola nad religią była jednym z fundamentalnych elementów stanowiących oparcie dla władzy. Nic więc dziwnego, iż w walkach politycznych odwołanie się do poparcia bogów oraz wykorzystanie nadzwyczajnych znaków i wróżb stawało się istotnym czynnikiem mogącym zapewnić poparcie ludu⁶.

Interesującym zjawiskiem z zakresu ochrony interesów państwa w okresie schyłku republiki jest stosowanie przez senat kasacji ustaw poprzez określenie

---

städtischen Masse in der Späten Republik, Trier 1997; Ch. Döbler, *Politische Agitation und Öffentlichkeit in der späten Republik*, Frankfurt am Main 1999, s. 181 i n.

⁴ Por. J. W. Heaton, *Mob Violence in the Late Roman Republic 133-44 B.C.*, Urbana 1939; A. N. Sherwin-White, *Violence in Roman Politics*, „Journal of Roman Studies”, 46: 1956, ss. 1-9; A. W. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968; W. Schuller, *Die Rolle der Gewalt im politischen Denken der späten römischen Republik*, „Index”, 5: 1974/75, ss.140-153; N. Rouland, *La violence politique au temps de Cicéron*, „L’Histoire”, 10: 1979, ss. 32-41; Gruen, op. cit, s. 405 i n. L. Labruna, *La violence instrument de lutte politique à la fin de la République*, „Dialogues d’Histoire Ancienne”, 17, 1991, s.119-137.

⁵ Por. m.in.: R. Develin, *Religions and politics at Rome during the third century B.C.*, „The Journal of Religious History”, 10: 1978, ss. 3-19; E. Rawson, *Religion and politics in the late second century B.C. at Rome*, „Phoenix”, 28: 1974, ss. 193-212; A. Wardman, *Religion and Statecraft among the Romans*, Baltimore 1982, s.22 i n.; J. A. North, *Religion and politics, from Republic to Principate*, „Journal of Roman Studies”, 76: 1986, ss. 251-258; C. Bergemann, *Politik und Religion im spätrepublikanischen Rom*, Stuttgart 1992, s. 89 i n

⁶ J. North, *Democratic politics in republican Rome*, „Past and Present”, 126: 1990, ss. 3-21 (s.17): „religious control was fundamental to political power in Republican Rome”; M. Beard - J. North - S. Price, *Religions of Rome*, T.1, Cambridge 1998, s. 134: „As part of Roman public life, religion was (and always had been) a part of the political struggles and disagreements in the city”; Por. M. Beard, *Religion*, w: J. A. Crook - A. Lintott - E. Rawson (ed.), „The Cambridge Ancient History”, vol. IX: *The Last Age of the Roman Republik 146-43 B.C.*, Cambridge 1994, s. 729 i n.;

niezgodności procedury legislacyjnej: *lex non iure rogata*⁷. We współczesnej literaturze wymieniane są cztery główne przyczyny anulowania ustaw przez senat⁸:

1. *per vim*;
2. *contra auspicia*;
3. *contra legem Caeciliam Didiam* (z 98 roku p.n.e., która regulowała kwestie związane z procedurą *rogatio* i wprowadzała okres *trinundinum*)⁹;
4. *contra legem Liciniam Iuniam* (z 62 roku p.n.e.)¹⁰.

Spośród wymienionych najczęściej stosowaną formułą była: *leges per vim contra auspicia latae*¹¹. Już od okresu Grakchów zaobserwować można zjawisko stosowania przemocy podczas zgromadzeń. Polegało głównie na wywoływaniu zamieszek (*turba, tumultus*), przekształcających się niejednokrotnie w dłuższe nim wystąpienia przeciwko oficjalnej władzy, określane terminem „*seditio*”¹². Inną formą przemocy stosowanej podczas zgromadzeń były próby wywarcia zbrojnego nacisku na głosujących oraz terroryzowanie przeciwników. Wykorzystywano w tym celu żołnierzy i weteranów. Podczas uchwalania *lex agraria* Saturninusa, skorzystał on z pomocy weteranów Mariusza¹³. W latach 70-67 p.n.e. weterani hiszpańscy Pompejusza odgrywali ważną rolę polityczną w realizacji jego planów. Przy nacisku z ich strony została uchwalona *lex Plotia agraria* z 69 roku p.n.e oraz *lex Gabinia* z 67 r. i *lex Manilia* z 66 r., nadające Pompejuszowi dowództwo w wojnie z piratami i Mitrydatesem¹⁴. Podobną rolę odegrali również weterani Pompejusza z wojny na

---

⁷ Szerzej K. Heikkilä, *Lex non iure rogata: Senate and the Annulment of Laws in the Late Republic* w: U. Paanen i in., *Senatus Populusque Romanus, Studies in Roman Republican Legislation*, Helsinki 1993, s.117-142.

⁸ Por. J. Bleicken, *Lex publica. Gesetz und Recht in der römischen Republik*, Berlin-New York 1975, s.463 i n.; L. A. Burckhardt, *Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik*, Stuttgart 1988, s.178 i n.; L. Thommen, *Das Volkstribunat der späten römischen Republik*, Stuttgart 1989, s.241 i n.; L. De Libero, *Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volksversammlung der ausgehenden Republik (70-49 v. Chr.)*, Stuttgart 1992, s.56 i n.

⁹ Cicero, *De domo sua*, 41; *Pro Sestio*, 135; *Scholia Bobiensia* s.140 (Stangl). Por. C. Williamson, *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, Ann Arbor 2005, s. 311; A. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999, s.44 i n.

¹⁰ *Scholia Bobiensia* s. 140 (Stangl): „*Licina vero et Iunia consulibus auctoribus Licinio Murena et Iunio Silano perlata illud cavebat, ne clam aerario legem inferri liceret, quoniam leges in aerario condebantur.*”

¹¹ Heikkilä, op.cit., s.121 i n.

¹² Por. J. Hellegouarh, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Paris 1963, s. 135 i n.

¹³ Appian, *Bella Civilia*, I, 29-32.

¹⁴ Por. R.E.Smith, *The Lex Plotia agraria and Pompey Spanish Veterans*, „*Classical Quarterly*”, 2, 1957, s. 82-85.

Wschodzie, ich wpływ uwidocznił się szczególnie w 59 roku p.n.e., kiedy to przy ich aktywnym udziale została uchwalona *lex Iulia agraria*¹⁵.

Inną formą stosowania przemocy podczas komicjów było wykorzystanie prywatnych oddziałów zbrojnych. Początkowo miały one charakter zbrojnych orszaków lub straży przybocznej, złożonej z „amici” lub klientów. W latach 50-tych pojawiły się regularne oddziały zbrojne i bandy. Największą aktywność w ich organizowaniu przejawiał Klodiusz, posiadali je zwolennicy senatu: Milon, Sestiusz i Fabrycjusz¹⁶. W latach 58-52 p.n.e. zdominowały one zgromadzenia, wypaczając ich przebieg i rezultaty¹⁷.

Podstawowe zasady dotyczące zgłaszania nieprzychylnych znaków przez upoważnionych do tego urzędników (*obnuntiatio*) lub augurów (*nuntiatio*) uregulowały ustawy: *leges Aelia et Fufia de modo legum ferendarum*¹⁸. Jak się dość powszechnie przyjmuje były to dwie odrębne ustawy, ściśle jednak ze sobą treściowo powiązane¹⁹. Dokładna data ich uchwalenia jest nieznana. Pewną wskazówkę może stanowić jedynie wzmianka z mowy Cycerona „*In Pisonem*”, w której mówca wspomina: „*Centum prope annos legem Aeliam et Fufiam tenueram*”²⁰. W literaturze najczęściej przyjmowaną datą jest rok 154 lub 153 p.n.e.²¹. W 58 roku p.n.e. *lex Clodia de iure et tempore legum rogandarum* wprowadziła zmiany w dotychczasowych przepisach dotyczących zasad *obnuntiatio* oraz kasowania ustaw²².

Ścisłe ustalenie postanowień *leges Aelia et Fufia* jest dość trudne, treść ich pojawia się jedynie przy omawianiu przepisów *lex Clodia*. Regulowały one m.in. zasady dotyczące *dies comitiales* oraz *dies fasti*, oraz zakazywały wnoszenia projektów ustaw w

---

¹⁵ Cassius Dio, XXXVIII,5; Appian, *Bella civilia*, II,11-12; Plutarch, *Caesar*, 14; *Pompeius* 48; *Cato Minor*, 32.

¹⁶ Zob. K.J.Nowak, *Der Einsatz privater Garden in der späten römischen Republik*, Diss. München 1973.

¹⁷ Szerzej na temat stosowania przemocy podczas zgromadzeń ustawodawczych zob. R.E.Smith, *The Use of Force in passing Legislation in the Late Republic*, „*Athenaeum*”, 55, 1977, s.150-174.

¹⁸ Na temat prawa auguralnego i *leges Aelia et Fufia* zob. H.Baranger, *La théorie des auspices et ses applications en droit public et privé*, Paris 1941 s.15 nn; s. 31 nn.; J. Linderski, *The Augural Law*, w: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Bd II, 16,3, Berlin 1986, s.2146-2312.

¹⁹ M.in L. Lange, *De legibus Aelia et Fufia commentatio*, w: Idem, *Kleine Schriften*, T.I, Göttingen 1887, s.274 -341; A. M. Greenidge, *The Repeal of the Lex Aelia et Fufia*, „*Classical Review*“, 7,1893,s.158-161; G. V. Sumner, *Lex Aelia, Lex Fufia*, „*American Journal of Philology*“, 84,1963, s.337-358; A. E. Astin, *Leges Aelia et Fufia*, „*Latomus*“, 23,1964,s.421-445.

²⁰ Cicero, *In Pisonem*, 10.

²¹ Por. Williamson, op.cit., s. 458.

²² Zob. F. W. Mc Donald, *Clodius and the Lex Aelia Fufia*, „*Journal of Roman Studies*”, 19, 1929, s.164-176; S. Weinstock, *Clodius and the Lex Aelia Fufia*, „*Journal of Roman Studies*“, 27, 1937, s.215-222; J.P.V.D. Balsdon, *Roman History 58-56 B.C. Three Ciceronian Problems* (Clodius “Repeal” of the Lex Aelia Fufia), „*Journal of Roman Studies*”, 47,1957, s.15; T. Mitchell, *The Leges Clodiae and Obnuntiatio*, „*Classical Quarterly*”, 36,1986, s.172-176;

okresie wyborczym (tj. od daty ogłoszenia terminu wyborów aż do dnia zgromadzenia wyborczego)²³. Najważniejsze regulacje dotyczyły jednak zasad przeprowadzania podczas zgromadzeń auspicjów oraz zgłaszania nieprzychylnych znaków. Nadawały przy tym senatowi prawo określania ustaw jako: *contra auspicia latae* oraz ich kasowania. Według J. Linderskiego zastosowanie wymienionej formuły mogło dotyczyć trzech przypadków:

a/ niepomyślne *auspicia oblativa* w postaci np. błyskawic, grzmotów, gradu, burzy, wróżebnych ptaków itd.;

b/ *obnuntiatio* uprawnionego urzędnika lub trybuna przed rozpoczęciem zgromadzenia;

c/ *nuntiatio* augura podczas zgromadzenia.²⁴

Zmiany w przepisach dotyczących stosowania podczas zgromadzeń auspicjów i *obnuntiatio* wprowadziła *lex Clodia de iure et tempore legum rogandarum*. Ciceron wspomina : „ *lata lex est, ne auspicia valerent, ne quis obnuntiarent, ne quis legi intercederet, ut omnibus fastis diebus legem ferri liceret, ut lex Aelia, lex Fufia ne valeret*”.²⁵ Podobnie stwierdza w innych mowach: “*legem tribunus pl. tulit, ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio aut comitiis...*” oraz “ *aut vobis statuendum est legem Aeliam manere, legem Fufiam non esse abrogatam, non omnibus fastis legem ferri licere, cum lex feretur de caele servari, obnuntiari, intercedi licere*”.²⁶ Podobnie pisze Asconiusz: “*Diximus L. Pisone A. Gabinio coss. P. Clodium tr. pl. quattuor leges perniciosas populo Romano tulisse:(...) alteram ne quis per eos dies quibus cum populo agi liceret, de caelo sarvaret; propter quam rogationem ait legem Aeliam et Fufiam, propugnacula et muros tranquillitatis atque otii, eversam esse; obnuntiatio enim qua perniciosis legibus resistebatur, quam Aelia lex confirmaverat, erat sublata*”.²⁷

Z przytoczonych tekstów wynika, że Klodiusz zabronił dokonywania auspicjów i obserwacji nieba w dni, w których miały odbywać się zgromadzenia ustawodawcze, przy czym zakaz ten miał dotyczyć zarówno *comitia*, jak też *concilia plebis*. Punkt ten jest przedmiotem wielu dyskusji w literaturze. Lange przyjął, że *lex Clodia* wprowadzała zakaz w odniesieniu do zgromadzeń ustawodawczych i utrzymała

---

²³ Por. Lange, op.cit., s. 298; Sumner, op.cit., s.343; Astin, op.cit., s.428.

²⁴ Linderski, op.cit., s.2167 i n. Dyskusyjna jest też kwestia podziału postanowień między *lex Aelia* i *lex Fufia*. Według sugestii L. Langego (s. 307 i n.) *lex Aelia* zawierała ogólne zasady dotyczące *celo servare* i *obnuntiatio*, natomiast *lex Fufia* regulowała sprawy związane z ich wykonywaniem oraz prawdopodobnie pewne sankcje za ich nieprzestrzeżenie.

²⁵ Cicero, *Pro Sestio*, 33.

²⁶ Cicero, *Post reditum in senatu*, 11; *De provinciis consularibus* 46. Por. *In Vatinius*, 18.

²⁷ Asconius, *In Pisonianam* 9 (s. 8 Clark).

podobny zakaz z *leges Aelia et Fufia* w odniesieniu do zgromadzeń wyborczych²⁸. Inaczej J. Linderski, który uznał, że *lex Clodia* zabroniła stosowania *obnuntiatio* podczas zgromadzeń ustawodawczych, anulowała zaś podobny zakaz wobec zgromadzeń wyborczych²⁹. Zakaz obserwacji nieba i zgłaszania *obnuntiatio* nie był jednak prawdopodobnie całkowity, co potwierdzają wydarzenia ze stycznia 57 roku p.n.e, podczas których pretor Appiusz Klaudiusz zastosował obserwację nieba³⁰.

Pierwszym znanym nam ze źródeł przypadkiem zastosowania formuły *per vim contra auspicia* jest ustawodawstwo L. Apulejusza Saturninusa. Prowadził on działalność zmierzającą do ograniczenia władzy senatu i optymatów. Jak podaje Appian, gdy dwóch trybunów ludowych zgłosiło veto przeciwko projektowi ustawy Saturninusa, „zostali znieważeni przez Apulejusza”, który następnie przy użyciu przemocy usiłował przeforsować jej uchwalenie³¹. W tej sytuacji przeciwnicy Apulejusza Saturninusa postanowili wykorzystać kontekst religijny. Podczas zgromadzania zaczęto wołać, że rozległ się grzmot. Zgodnie z zasadą utrwaloną przez *leges Aelia et Fufia* należało przerwać zgromadzenie i odłożyć uchwalenie ustaw. Saturninus zlekceważył jednak ten znak i kontynuował głosowanie³². W senacie odbyła się następnie na ten temat debata, przy czym, według Appiana, Gajusz Mariusz miał zaproponować ewentualną kasację poprzez zastosowanie formuły: *per vim, contra auspicia*. Ostateczne decyzje senatu nie są znane, w literaturze zdania na temat tej kasacji są podzielone³³.

Dość znamiennym przykładem jest zwłaszcza sprawa interpretacji znaków zaobserwowanych podczas obrad zgromadzenia ludowego w 99 roku p.n.e. nad projektem ustawy trybuna ludowego Sekstusa Titiusza. Według przekazów źródłowych usiłował on przeforsować swój wniosek mimo oporu swych kolegów, gdy nad miejscem zgromadzenia pojawiły się dwa walczące ze sobą kruki, przy czym krew ptaków spadła na Rostkę. Zwrócono się o interpretację tego zdarzenia do haruspików, którzy zakwalifikowali walkę kruków jako *prodigium* i zaproponowali złożenie ofiary

---

²⁸ Lange, op.cit., s.324.

²⁹ J. Linderski, *Rzymskie zgromadzenie wyborcze (od Sulli do Cezara)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s.82 i n. Autor przyjmuje, że dotyczyło to wyłącznie *auspicia imperativa*, związane z *caelo servare* i *obnuntiatio*.

³⁰ Cicero, *Pro Sestio*, 78; 129.

³¹ Appian, *Bella civilia*, I, 30 : „ØbrizØmenoi prØj toà 'Apouh...ou”. Por. J.L. Ferrary, *Recherches sur la legislation de Saturninus et de Glaucia*, “Mélanges de l’École Française à Rome”, 89: 1977, s.619-660; 91: 1979, s. 85-134; F. Cavaggioni., *L. Apuleio Saturnino. Tribunus plebis seditiosus*, Venezia 1998, s. 39 i n.

³² Appian, *Bella civilia*, I, 30; Cicero, *De legibus*, II, 14.

³³ Por. Bleicken, *Lex publica*, s.463 i n.; Burckhardt, op.cit., s.229 i n.; De Libero, op.cit., s.91 i n. Heikkilä, op.cit., s.134 i n.

Apollinowi i zniesienie ustawy. Charakterystyczne było jednak, iż opinia haruspików (Etrusków) okazała się niewystarczająca, senat odwołał się do oceny kolegium augurów, którzy potwierdzili zaproponowaną wersję i zalecenia, które doprowadziły w rezultacie do kasacji ustawy³⁴.

Kolejny przypadek dotyczył ustaw trybuna ludowego M. Liwiusza Druzusa z 91 roku p.n.e. Konsul L. Marcjusz Filippus zaatakował w senacie ustawodawstwo M Druzusa i zgłosił wniosek o jego kasację. Jej podstawą, obok naruszenia przez Druzusa innych przepisów m.in. *Lex Caecilia Didia (rogatio per saturam*, przekroczenie terminu *promulgatio*), było uznanie ustaw jako przeprowadzonych wbrew auspicjom oraz przy użyciu przemocy. Wspomina o tym Asconiusz: „*Decretum est enim contra auspicia esse latas neque iis teneri populum*”³⁵. Ciceron podaje, iż wystąpił on w podwójnej roli: jako urzędnik posiadający prawo do *obnuntiatio* oraz jako augur, z prawem do *nuntiatio*³⁶.

W 88 roku p.n.e. naruszenie procedury legislacyjnej zarzucono trybunowi P. Sulpicjuszowi Rufusowi. Jego ustawodawstwo zostało anulowane przez senat jako przeprowadzone *per vim*³⁷.

W końcu 67 roku p.n. e trybun ludowy G. Maniliusz podjął próbę przeprowadzenia ustawy: *lex de libertinorum suffragiis*³⁸. Ustawa ta, jak wspomniano, została skasowana decyzją senatu. Głównym powodem kasacji było nieprzestrzeganie *trinundinum* oraz *dies fasti*. Według A. Lintotta dotyczyło to również formuły *contra auspicia*³⁹.

W 59 r. konsul M. Kalpurniusz Bibulus, pragnąc przeciwstawić się ustawodawstwu Cezara, zastosował obstrukcję religijną. W dniu, w którym miano głosować nad pierwszą ustawą agrarną, pojawił się na Forum wraz z trzema trybunami, zwolennikami optymatów i ogłosił obserwacje nieba. Próba ta nie powiodła się, gdyż usunięto ich siłą z miejsca głosowania⁴⁰. Bibulus zareagował wycofaniem się do domu, ogłoszeniem pozostałych dni komicjalnych jako świątecznych oraz zapowiedzią obserwacji nieba we wszystkie dni, w których zbierze

---

³⁴ Iulius Obsequens, 46-47. Por. Cicero, *De legibus*, II,31; II,14. por. Heikkilä, op.cit., s.135 i n.

³⁵ Asconius, s. 68—69 (Clark).

³⁶ Cicero, *De legibus*, II, 31; II, 14.

³⁷ Appian, *B.Civ.*, I,55-59; Velleius Paterculus, II,18,6. Por. A.Lintott, *The Tribunate of Sulpicius Rufus*, “*Classical Quarterly*”, 65, 1971, s.442-453.

³⁸ Asconius, *In Cornelianam*, s,63-66 (Clark). Por. Scholia Bobiensia, s.119 (Stangl); Cassius Dio, XXXVI, 42, 2

³⁹ Lintott, *Violence*, s.143.

⁴⁰ Cicero, *De domo sua*, 40; *In Vatinius* 14—22; *De haruspicum responsis* 48; *De provinciis consularibus*, 46; Suetonius, *Caesar*, 20; Plutarch, *Caesar* 14; *Cato Minor*, 32; *Pompeius*, 48; Cassius Dio, XXXVIII, 6.

się zgromadzenie ludowe⁴¹. Jego działania zostały zignorowane przez Cezara i Watyniusza, stały się jednak podstawą do prób obalenia tych ustaw. Podjął je P. Klodiusz, który już w końcu kwietnia 59 r. zapowiadał starania o ich anulowanie⁴². Powrócił do tej sprawy w 58 roku, podczas swego trybunatu. Ciceron podaje, iż zwołał on *contiones*, na które sprowadził Bibulusa, aby potwierdził fakt obserwacji znaków niebieskich oraz zwrócił się do augurów o opinię, czy istnieje zakaz obrad komicjów w dniach obserwacji nieba i czy uchwalone wbrew temu zakazowi ustawy mają moc prawną⁴³. Augurowie potwierdzili wątpliwości Klodiusza, jednakże senat nie zdecydował się na kasację ustaw Cezara⁴⁴. Ciceron nazywa go ironicznie *auspiciorum patronus*, zarzucając wykorzystywanie augurów i auspicjów do realizacji własnych celów politycznych⁴⁵. *Per vim, contra auspicia* zostały uchwalone również ustawy trybuna ludowego Watyniusza, szczególnie *lex Vatinia de provincia Caesaris*⁴⁶. Także w tym przypadku nie doszło jednak do ich kasacji.

Za przeprowadzone *contra auspicia* uznał Ciceron również *transitio in plebem* Publiusza Klodiusza w 59 roku p.n.e.⁴⁷. Podkreślał natomiast Ciceron zgodność przeprowadzenia ustawy o jego wygnaniu z obowiązującymi zasadami dotyczącymi auspicjów⁴⁸.

Marek Antoniusz przeprowadził, jak podaje Ciceron, w 44 r. na zgromadzeniu *lex Antonia agraria* „pośród burzy, grzmotów i błyskawic”. Mówca naśmiewał się przy tym z Antoniusza, który będąc augurem nie potrafił bez pomocy kolegów zinterpretować nieprzychylnych znaków⁴⁹. Działalność Antoniusza niezgodna z *ius augurale* nie wynikała jednak z jego niewiedzy, lecz z pobudek politycznych⁵⁰. W

---

⁴¹ Burckhardt, *op.cit.*, s. 195 i n.; De Libero, *Obstruktion...*, s. 61 i n. Szerzej na temat konsulatu Cezara w 59 roku p.n.e. zob. Chr. Meier: *Zur Chronologie und Politik in Caesars erstem Konsulat*. „Historia” 10, 1961, s. 68—98; R. E. Smith: *The Significance of Caesar's Consulship in 59 B.C.* „Phoenix”, 18, 1964, s. 303—313. Por. N. Rogosz, *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59-55*, Katowice 2004, s. 72 i n.

⁴² Cicero, *Ad Atticum*, II, 12, 2.

⁴³ Cicero, *De domo sua*, 40; *De haruspicum responsis*, 48.

⁴⁴ Por. T. Łoposzko: *Attempts at Rescinding Caesar's Bills of 59 B.C.* „Annales UMCS”, 32/1, 1977, Sectio F, s. 1—28.

⁴⁵ Cicero, *De domo sua*, 39-40; *De haruspicum responsis*, 48.

⁴⁶ Cicero, *In Vatinius*, 14-23; *Pro Sestio* 114.

⁴⁷ Cicero, *De domo sua*, 32; 39—41; *De haruspicum responsis*, 48; *De provinciis consularibus*, 45—46. *Ad Atticum*, II, 7, 2; Suetonius, *Iulius*, 20, 1; Plutarch, *Caesar*, 14, 6. Pompejusz uczestniczył w tej ceremonii jako augur (*Ad Atticum*, 8, 3, 3).

⁴⁸ Cicero, *De domo sua*, 42: „*Quod de me civi ita de republica merito tulisses, funus te indixisse rei publicae, quod salvis auspiciis tulisses, iure egisse dicebant*”

⁴⁹ Cicero, *Philippicae*, V, 7—10.

⁵⁰ Por. W. Sternkopf: *Lex Antonia agraria*. „Hermes” 1912, vol. 47, s. 146—151.

43 roku p.n.e. senat skasował ustawodawstwo Antoniusza z jego konsulatu. Cyceron wspomina: „*Leges statuimus per vim et contra auspicia latas iisque nec populum nec plebem teneri*”⁵¹.

Ochrona interesów państwa w zakresie prawidłowości procedury zgromadzeń polegała, oprócz możliwości kasacji ustaw, prawdopodobnie również na wprowadzeniu sankcji karnych wobec winnych nadużyć. Według niektórych badaczy istniały jakieś regulacje prawne dotyczące manipulacji związanych z auspicjami i „*obnuntiatio*”. W 54 roku p.n.e. odbył się proces G. Porcjusza Katona, oskarżonego na podstawie *lex Fufia*⁵². J. Linderski wysunął hipotezę, iż powodem oskarżenia G. Katona były jego obnuncjacje zgłoszone podczas trybunatu w 56 roku p.n.e., które doprowadziły do przesunięcia terminu wyborów konsularnych na 55 r. p.n.e.⁵³. Podstawą oskarżenia miała być *lex Fufia de modo legum ferendarum*, która miała wprowadzać sankcje karne za przestępstwa związane z auspicjami. Nieco inną interpretację zaproponował wcześniej L. Lange, który uznał wprawdzie sankcje karne *lex Fufia*, sądził jednak, że proces G. Katona odbył się w *quaestio de maiestate*⁵⁴.

W tym przypadku procedurę regulowała *lex Cornelia de maiestate*. Według R. Baumana określiła ona zakres *crimen maiestatis* oraz uregulowała procedurę sądową za tego rodzaju przestępstwa⁵⁵. Być może objęła również nadużycia związane z komicjami. Potwierdzeniem mogą być procesy trybunów: G. Korneliusza i G. Maniliusza.

W 66 roku p.n.e. na podstawie *lex Cornelia de maiestate* został oskarżony trybun ludowy z 67 roku G. Korneliusz⁵⁶. Proces dotyczył jego działalności podczas trybunatu. Korneliusz wniósł projekt ustawy: „*Ne quis nisi per populum legibus solveretur*”. Przeciwno temu wnioskowi zgłosił intercesję trybun P. Serwiliusz Globulus, ale Korneliusz mimo to odczytał swój projekt⁵⁷. Część badaczy przyjmuje, że przyczyną oskarżenia Korneliusza było: *crimen imminutae maiestatis tribuniciae*⁵⁸.

Interesującą informację podaje jednak przy tym Kasjusz Dion. Projekt ustawy Korneliusza związany był z decyzją senatu zwalniającą konsulów, jako projektodawców

---

⁵¹ Cicero, *Philippicae*, XII, 12.

⁵² Zob. M. C. Alexander, *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto, Buffalo, London 1990, s.139.

⁵³ J.Linderski, *Three Trials in 54 B.C.: Sufenas, Cato, Procilius and Cicero*, „*Ad Atticum*”, 4,15,4, w: *Studi in onore di E.Volterra*, vol.2, Milan 1969, s.281-302.

⁵⁴ Lange, op.cit., s.334.

⁵⁵ R. Bauman, *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg 1967, s. 68 i n.

⁵⁶ Por., Alexander, op.cit., s.102; 104-105.

⁵⁷ Asconius, *In Cornelianam*, s. 57 i n. (Clark)

⁵⁸ Zob. dyskusję: Bauman, op.cit., s. 72 i n.

lex Acilia Calpurnia de ambitu, z przepisów *leges Aelia et Fufia* zakazujących wnoszenie projektów ustaw w okresie wyborczym. W tym przypadku proces Korneliusza miałby powiązania z regulacjami wymienionych ustaw⁵⁹.

W 65 roku p.n.e. na podstawie *lex Cornelia de maiestate* został oskarżony trybun ludowy z 66 roku G. Maniliusz⁶⁰. Przyczyną były jego próby przeprowadzenia ustawy: *lex de libertinorum suffragiis*⁶¹. Ustawa ta, jak wspomniano, została skasowana decyzją senatu. Głównym powodem kasacji było nieprzestrzeganie *trinundinum* oraz *dies fasti*. Według A. Lintotta dotyczyło to również formuły *contra auspicia*⁶². Byłaby to więc próba zastosowania sankcji karnych związanych z procedurą *leges contra auspicia latae*.

Inną formą represji karnych związanych ze stosowaniem przemocy, także podczas zgromadzeń ludowych było ustawodawstwo karne *de vi publica*. We współczesnej literaturze dość powszechnie przyjmuje się, że do okresu Sulli przemoc wchodziła w zakres *leges de maiestate*⁶³. W okresie schyłku republiki *crimen vis* został wyodrębniony, uchwalono ustawy *lex Lutatia* i *lex Plautia de vi* oraz powołano specjalne *quaestio de vi*. Daty uchwalenia tych ustaw oraz ich postanowienia są przedmiotem dyskusji w literaturze. T. Mommsen i W. Vitzhum przyjmują, że chodzi o tę samą ustawę⁶⁴. J. N. Hough, datuje *lex Lutatia* na 78 rok p.n.e. i uważa, że wprowadziła po raz pierwszy odrębne *quaestio de vi*, zaś *lex Plautia*, datowana między 78-63 r. p.n.e. powtórzyła jej postanowienia⁶⁵. A.W. Lintott sugeruje, że *lex Plautia* przejęła od *lex Lutatia* sprawy dotyczące *vis publica* oraz dodała sprawy dotyczące przemocy prywatnej⁶⁶.

Przykładem oskarżenia *de vi* za działalność związaną podczas zgromadzeń jest proces Sestiusza. Wiązało się to z wydarzeniami z początku roku 57 p.n.e., kiedy doszło do próby przeprowadzenia ustawy o odwołaniu Cyncerona z wygnania. 23 stycznia, gdy trybun Fabrycjusz i jego zwolennicy usiłowali zgłosić wspomniany wniosek, pretor

---

⁵⁹ Cassius Dio, XXXVI,38-39. Por. M.Griffin, *The Tribune C.Cornelius*, „Journal of Roman Studies”, 63, 1973, s.196-213.

⁶⁰ Alexander, op.cit., s.105-106.

⁶¹ Asconius, *In Cornelianam*, s.65-66 (Clark). Por. Scholia Bobiensia, s.119 (Stangl).

⁶² Lintott, *Violence*, s.143.

⁶³ Por. Bauman, op.cit., s.87-88; 281-282; E. Gruen, *Roman Politics and Criminal Courts 149-78 BC.*, Cambridge 1968, s. 259 i n.

⁶⁴ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Graz 1955 (Nachdruck der Ausgabe 1899), s. 654; W. Vitzhum, *Untersuchungen zum materiellen Inhalt der Lex Plautia und Lex Iulia de vi*, München 1966, s.38 i n.

⁶⁵ J.N.Hough, *The Lex Lutatia and the Lex Plautia de vi*, „American Journal of Philology”, 51, 1930, s.135-147..

⁶⁶ Lintott, *Violence*, s. 109 i n.; Por. A. M. Riggsby, *Crime and Community in Ciceronian Rome*, Austin 1999, s. 79 i n

Appiusz Klaudiusz zapowiedział obserwacje nieba. Doszło do starć z oddziałami zbrojnymi Klodiusza, w wyniku których Fabrycjusz, konsul Lentulus Spinther i inni zwolennicy optymatów zostali poturbowani. Cynceron komentuje to: „*Accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset*”. Wobec zastosowania przez Klodiusza przemocy, uznaje obnuncjacje swoich przeciwników za tzw. „mniejsze zło”.⁶⁷ Senat, aby zabezpieczyć się przed tym, miał podjąć uchwałę zabraniającą *obnuntiatio* w dniach, kiedy miał być rozpatrywany projekt ustawy o powrocie Cyncerona.⁶⁸ Kolejne obnuncjacje, tym razem przeciwko konsulowi Kw. Cecyliuszowi Metellusowi podjął Publiusz Sestiusz. Zajął on świątynię Kastora przy Forum i zgłosił obserwacje nieba, został jednak przez zwolenników Klodiusza pobity i raniony. Cynceron bardzo pozytywnie ocenia postępowanie Sestiusza, stwierdzając eufemistycznie: „*qui cum causam civis calamitiosi, causam amici, causam bene de republica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, cum que auspiciis religionique parens obnuntiaret*”.⁶⁹

Podsumowując przedstawione przykłady kasacji ustaw *per vim contra auspicia latae* należy stwierdzić, że ich stosowanie, które z formalnego punktu widzenia było związane z ochroną interesów państwa, w praktyce stało się elementem walki politycznej nobilitas, a zwłaszcza jej konserwatywnej części, czyli optymatów. W literaturze współczesnej przyjmuje się, iż od I wieku p.n.e. *auspicia* i *obnuntiatio* stały się poważną bronią w rękach senatu, dającą możliwość przeciwstawienia się działalności radykalnych popularów i zrównoważenia *intercessio* trybunów ludowych.⁷⁰ Potwierdzeniem mogą być poglądy Cyncerona, który swoje koncepcje dotyczące auspiciów i auguratu wyraża z pozycji polityka i augura. W dziele „*De legibus*” stwierdza: „Cóż ma większe znaczenie [...] niż możliwość rozwiązywania comitia et contiones, bądź unieważniania już odbytych, coś ważniejszego niż przerwanie rozpoczętego dzieła przez wypowiedzenie przez jednego augura słów „*Alio die*”, coś nad możliwość postanawiania, że konsulowie mają zrzec się swego urzędu, udzielanie lub

---

⁶⁷ Cicero, *Pro Sestio*, 78-79. Por. *Ibidem*, 75; 85; *Post reditum in senatu*, 6-7; 22; *Pro Milone* 38; Cassius Dio, 39,7, 2-3. Plutarch, *Cicero*, 33.

⁶⁸ *Ibidem*, 129: „(...) *vel quod est postridie decretum in curia populi ipsis Romani et eorum, qui er municipiis converant, admonitu, ne quis de caelo servaret, (...) si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referente*”.

⁶⁹ *Ibidem*, 79—83; *Ad Quintum fratrem*, II, 3, 6; *Post reditum in senatu*, 7; 30; *Pro Milone*, 38. Por. T. Łoposzko, *Mouvements sociaux à Rome dans les années 57-52 av. J.C.*, Lublin 1980, s. 40 i n.

⁷⁰ Burckhardt, *op.cit.*, s.178 i n.; De Libero, *op.cit.*, s.56 i n.; Bergemann, *op.cit.*, s. 97 i n.

odmawianie prawa naradzania się cum populo, cum plebe, unieważnianie ustaw uchwalonych contra auspicia” .⁷¹

Według mówcy na mocy *lex Clodia de iure et tempore legum rogandarum* nastąpiło całkowite obalenie obu ustaw, co uznał za zamach na podstawy funkcjonowania państwa, atak na auspicia i religię. Cynceron reprezentował w tym przypadku opinie optymatów, uznających *auspicia* i *obnuntiatio* za ważny oręż przeciwko działaniom radykalnych trybunów ludowych⁷².

Oprócz działań politycznych podejmowano również próby wykorzystania ustawodawstwa karnego, przede wszystkim *lex Cornelia de maiestate* oraz *leges de vi*. Wymienione procesy miały jednak przede wszystkim charakter polityczny. W latach 57-52 p.n.e. Watyniusz był 4 razy oskarżony *de vi* i za każdym razem uwolniony, Sestiusz oskarżony w 56 roku i uwolniony, Klodiusz oskarżony dwukrotnie w 57 roku i dwukrotnie uniknął procesów, Milon w 56 roku i 53 roku i również za każdym razem uniknął procesów⁷³.

Henryk Kowalski (UMCS)

Leges per vim contra auspicia latae. Religion, Politics and Criminal Law in Rome during the Decline of the Republic

Summary

An interesting phenomenon in the area of protection of State interests during the decline of the Roman Republic was the revocation of laws, applied by the Senate, by finding legislative procedure unlawful: *lex non iure rogata*. The most often applied formula was that of *leges per vim contra auspicia latae*. On these grounds, such laws were annulled as, inter alia, *lex agraria* of Apuleius Saturninus of 100 BC, *lex agraria* of Tribune of the people Sextus Titius of 99 BC, legislation of Tribune of the people M. Livius Drusus of 91 BC, laws of Tribune P. Sulpicius Rufus of 88 BC, *lex de libertinorum suffragiis* of Tribune Manilius of 66 BC. This procedure was also invoked by P. Clodius, who sought to overthrow Julius Caesar's legislation of 59 BC in connection with the obnuntiations of Second Consul M.

---

⁷¹ Cicero, *De legibus*, II, 31. (w przekł. W.Kornatowskiego).

⁷² Cicero, *Post reditum in senatu*, 11: „*quae (lex Aelia et Fufia) nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tribunicios furores esse voluerunt*”. Por. *In Vatinius*, 18. Na temat poglądów Cyncerona zob. H. Kowalski, *Auspicia w myśli filozoficznej i działalności politycznej Marka Tulliusza Cyncerona*, w: Terra, mare et homines. Volumen in memoriam Thaddei Łoposzko, "Annales UMCS", Sectio F, vol.49, 1994, s. 81-95.

⁷³ Por. Gruen, *Last Generation*, rozdz. VII i VIII.

Calpurnius Bibulus. In 43 BC the Senate revoked Antonius's legislation of the term of his consulate.

The protection of State interests regarding the correctness of the procedures of assembly probably also lay, apart from the possibility of revocation of laws, in the application of criminal sanction against those guilty of abuse. According to some scholars there were some regulations by law relating to manipulations connected with *auspicia* and *obnuntiatio*. This can be exemplified by trials of G. Porcius Cato in 54 BC under *lex Fufia*, and of G. Cornelius in 66 BC, and G. Manilius in 65 BC, charged under *lex Cornelia de maiestate*. Other legal grounds were provided by the *de vi publica* laws: *lex Lutatia* and *lex Plautia*. It is on their basis that inter alia Sestius, Milon, Vatinius, and Clodius were indicted.